

ЕКСЛІБРИС ЯК ФОРМА КУЛЬТУРИ

Мурашевич Т.Д.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Паланюк О.Я.

Національний лісотехнічний університет України

Розглянуто екслібриси з приватних колекцій книг наукової бібліотеки Чернівецького національного університету, які зберігаються у відділі рідкісних книг та рукописів та у відділі зберігання фондів. Детально описано екслібриси: Адольфа Коттлара, Міхаля Рінгеля, Опанаса Шевчукевича, Луїзи Дойстерберг, Василя Сімовича, Олександра Клітіна, французької імператриці Марії Луїзи.

Ключові слова: екслібрис, бібліотечні фонди, колекції, книголюб, власницький знак, вензель, наукова бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Постановка проблеми. Неабияке щастя – мати гарну колекцію цінних книг. Велика праця, кошти, інтелект збирача стоять за кожним таким зібранням.

Напевно, неодноразово постає питання: чому книги передаються до бібліотек? Мабуть тому, що люди вірять у призначення та шляхетну місію цього освітянського та культурного центру. Збережені для нащадків документи з приватних колекцій є джерелом пізнання і наукового пошуку читачів та довічними пам'ятками збирачам, дарувальникам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія виникнення екслібрису, різноманітність форм та видів даних книжкових знаків здавна цікавила науковців та бібліофілів. Перші наукові відомості про екслібрис зустрічаємо у працях В. Кісараускаса, В.А. Адарюкова та С.А. Сильванського [2]. Однак у фондах наукової бібліотеки ЧНУ зберігаються видання кінця XIX – початку XX століття, де знаходимо описи екслібрисів. Так цінним документом є альбом екслібрисів, створений за принципом латинського алфавіту згідно прізвиськ власників приватних бібліотек [7], німецькомовний щорічник «Екслібрис – мистецтво книги і використаної графіки» (1913) [8], «Журнал з бібліотекознавства, історії книги і книжкових знаків», виданий в м. Герліц (Німеччина) у 1893 р. [9].

Наукові вишукування з питань розвитку національного екслібриса з'являються на початку XX ст. у Львові (Ф. Яворський, Б. Януш). Найдавніші українські екслібриси досліджували П. Клименко (1929) і В. Січинський (1930) на сторінках часопису «Бібліологічні вісті». У 1932 році у Львові вийшла збірка «Екслібрис», а у 1937 році був укладений каталог друкованого українського екслібриса XVIII ст. І. Крип'якевичем. Серед сучасних вітчизняних вчених варто відмітити дослідження С. Булатової, Е. Столової, Т. Володимиренка, А. Федорук, С. Труман, О. Лелет [2] та ін.

Хоча, з масовим поширенням Інтернету та електронних бібліотек, таке поняття як «екслібрис» майже забуте, все-таки вони ще затребувані, що актуалізує необхідність даного дослідження.

Мета статті. Оскільки останнім часом екслібрис втратив прикладне значення і еволюціонував у витвір мистецтва, метою нашої статті є розкриття екслібрисів з точки зору мистецтва, а також приналежності документа до того чи іншого власника. Адже мистецтво – невід'ємна части-

на життя людини та суспільства, воно відображає життя в його цілісності та загальнолюдській значущості, у тому, що цікаво кожній людині.

Виклад основного матеріалу. Фонди наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за 164 роки свого існування поповнилися безцінними приватними колекціями книг, про що свідчать екслібриси.

Екслібрис (лат. ex libris – «з книг») – власницький знак книголюбів, що засвідчує приналежність книги і виконаний в одній із технік графіки, містить ім'я та прізвисько власника бібліотеки або його стилізовані ініціали чи назву інституції. Типовим екслібрисом є невелика за розміром картка паперу, приклеєна до внутрішньої сторони оправи. У простішій формі він може мати вигляд печатки [6, с. 254].

Практика фіксування у книгах, рукописах, інших документах записів про їх приналежність певній особі, купівлю чи отримання в дарунок було природним бажанням власника книги закріпити за собою таке вже й рідкісне і дороге цінне створення розуму і рук людських, перешкодити її розкраданню.

До речі, ще півтори тисячі років до н. е. дощечки на футлярах давньоєгипетських книг повідомляли насамперед ім'я фараона – власника книг, а вже потім відомості про книгу. Зразки таких дощечок зберігаються в Британському музеї. У середньовічних монастирях і університетських бібліотеках книги приковували до полиць і масивних пюпітрів ланцюгами [4, с. 7].

Водночас екслібрис відображає погляд художника на особистість бібліофіла, його творчу думку, побічно свідчить про мистецтво та культуру тієї чи іншої епохи. Перебуваючи у нерозривному зв'язку із книгою та книжковою ілюстрацією, екслібрис отримав статус окремого художнього твору – мініатюрного за розміром і лаконічного за змістом. Існує також категорія так званих квазіекслібрисів, які не сповна виконують функції персоналізованої приналежності книги, а створені швидше з метою полестити певній особі чи з інших міркувань.

Серед художніх екслібрисів розрізняють:

- гербові, які відтворюють герб власника і характерні головним чином для XVI-XVIII століть;
- вензелі з орнаментально розробленими ініціалами власника;
- сюжетно-тематичні, які являють собою зображення пейзажів, архітектурних мотивів, різ-

них емблем, образно відображають смаки, інтереси й уподобання, професію власника бібліотеки [5, с. 23].

Екслібрис становить стрижень духовної культури, є колективною пам'яттю людства, яка здійснює зв'язок поколінь, різних народів, різних культур. Такими є й сюжетно-тематичні екслібриси XIX–XX століть, які виявлені в НБ ЧНУ.

У графічному стилі виконаний екслібрис Адольфа Коттлара. Даний екслібрис має овальну форму, зверху містить напис Adolf Kotlar, знизу – Czernowitz, всередині зображено символічний жест вітання (рукостискання), а довкола він оздоблений променями. Екслібрис Адольфа Коттлара виявлено у книзі 1802 року Марк Тулій Цицерон «Філософські твори», т. 4.

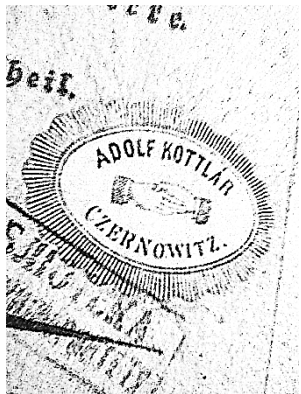

Рис. 1. Екслібрис Адольфа Коттлара

У книзі Юлія Вікеде «Розповіді австрійського ветерана», т. 4, яка видана в Штудгарті у 1855 році, знаходимо екслібрис, який має прямокутну форму, зверху містить напис готикою A:Lanna, під яким розміщено (за нашим припущенням) герб власника колекції, а в нижній частині – зображено немовля, яке сидить і правою рукою перебирає книги на полиці, а лівою притуляє дві книжки до грудей.

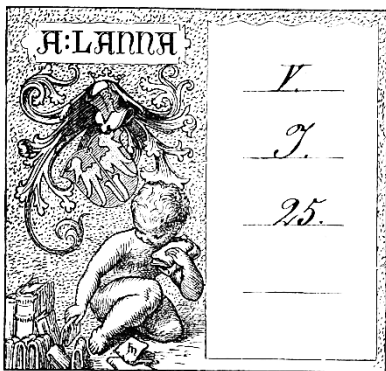

Рис. 2. Екслібрис з книги Юлія Вікеде «Розповіді австрійського ветерана»

Форзац книги «Історія євреїв від найдавніших часів аж до сьогодення», автор Др. Г. Грету, яка вийшла у Лейпцігу, у 1875 році, прикрашений чудовим екслібрисом Міхаля Рінгеля, прямокутної форми, розміром 10x15 см. На графічному малюнку спостерігаємо кам'яну стіну, заготоване вікно, крізь яке видно силует людини, котра сидячи читає книгу при світлі каганця, що звисає зі стелі на двох ланцюгах. Каганець освітлює книжкові полиці в кімнаті та орнамент на стіні,

що символізує Зірку Давида. Внизу екслібриса міститься напис ім'я власника бібліотеки двома мовами: іврит та готикою.

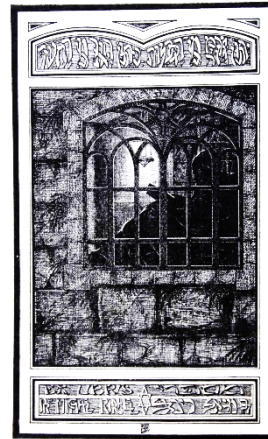

Рис. 3. Екслібрис Міхаля Рінгеля

Цікавим є екслібрис Опанаса Шевчукевича, який виявлено у книзі Г. Пласк. «Перелік лікарських рослин використаних в офіційній медицині та фармацевтики», Лейпціг, 1899 року видання. Екслібрис О. Шевчукевича оздоблений орнаментом гуцульського стилю. Загальна форма – прямокутник, в який вписано подвійне коло: в центральному колі розміщено карпатський краєвид, а по периметру зовнішнього кола розміщені написи: зверху – EXLIBRIS, ОПАНАСА ШЕВЧУКЕВИЧА, які розділені двома гуцульськими орнаментами.

Рис. 4. Екслібрис Опанаса Шевчукевича

В екслібрисі Луізи Дойстерберг (Louise Duesterberg) переважають біблійні та народні мотиви. Екслібрис прямокутної форми (рис. 5). На передньому плані зображено фігуру жінки з немовлям, що уособлюють образ Божої Матері та берегині українського роду, про що свідчить українська вишиванка та намисто жінки. На задньому плані видніє українське село: хати, вівці, поле, ялиці. Цей екслібрис знаходиться на форзаці книги Маєр Франц Мартін «Історія Австрії з особливим поглядом на культурне життя», Відень, Лейпціг, 1909 р.

Одна з найцінніших колекцій НБ ЧНУ – бібліотека видатного українського філолога, культурного і громадського діяча, випускника Чернівецького університету Василя Сімовича. Він заповів своє зібрання книг та архів рідному університетові.

Майже на кожній книзі ми знаходимо напис «дар Сімовича», особистий підпис або факсимілі-

ле підпису та інші позначки. Екслібриси В. Сімовича мають декілька різновидів. Є дуже прості, функціональні, а є і чудово виконана сюжетна гравюра з портретом В. Сімовича, який читає сувій у кам'яниці з двома вежами, в центрі напис «exlibris ВАСИЛЯ СІМОВИЧА», а внизу закрита брама кам'яниці (рис. 6).

Рис. 5. Екслібрис Луїзи Дойстерберг (Louise Duesterberg)

Рис. 6. Екслібриси Василя Сімовича

Цікавим є також екслібрис колишнього директора зоологічного музею ЧНУ Олександра Михайловича Клітіна, який має прямокутну форму розміром 6x10 см, де зображено проміння сонця, що падає з вікна на сову, яка сидить на книгах. Зверху є надпис Exlibris, а внизу – КЛІТИНА (рис. 6).

Крім того, як свідчать ювілейні видання з історії університету, в 1878 році бібліотека у Чернівцях отримала великодушний дар Його Величності кайзера Франца-Йосифа. Подарунок склав 1056 томів. Це книги з фамільної бібліотеки імператорської родини. Серед них – унікальні та розкішно оформлені видання, такі як Dante «Le Purgatorie et le Paradis» із прижиттєвими гравюрами неповторного французького художника Огюста Доре та «Winkelmans Werke», Дрезден,

1808 [1, с. 48]. Останні – з бібліотеки французької імператриці Марії Луїзи, дружини Наполеона I. На корінцях книг витиснені золотом французька корона та вензелі ML.

Рис. 7. Екслібрис Олександра Клітіна

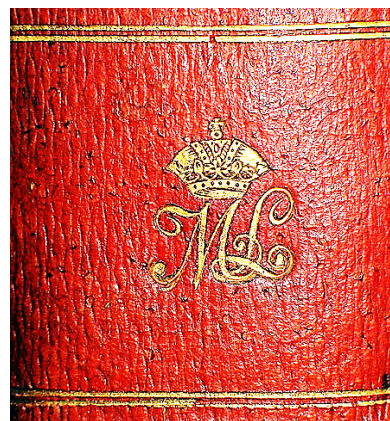

Рис. 8. Корона та вензелі ML (французької імператриці Марії Луїзи)

Висновки і пропозиції. Отже, екслібрис є важливим джерелом інформації про склад і ротачію книг у книгозбірнях. Нерідко лише він дозволяє встановити приналежність книги певному власнику, дослідити кількісний та якісний склад бібліотек. Сьогодні, в століття електронної інформації, екслібриси одержали більше поширення. Їх ставлять не тільки на сторінках книг, а й на обкладинках дисків та касет та ін.

Екслібрис вже давно розглядають як графічну мініатюру, що має самостійне художнє значення і справжню естетичну цінність. Це форма культури, невід'ємна частина життя людини та суспільства, про що свідчать приклади екслібрисів, виявлених у книжках НБ ЧНУ. Проте, це є темою подальших досліджень мистецтвознавців, бібліофілів, істориків та всіх зацікавлених пошуковців.

Список літератури:

1. Антонова Т. Колекція Габсбургів: [з історії НБ ЧНУ та про подарунок книг родини Габсбургів] / Т. Антонова, І. Твердохліб // Бібліотечний форум України. – 2007. – № 3. – С. 47–49.
2. Лелет О. Ю. Історія виникнення екслібриса [Електронний ресурс] / О. Ю. Лелет. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/26/lelet.php>

3. Малеин А. О библиофильстве в древности / А. Малеин // Альманах библиофила. – Ленинград, 1929. – С. 7.
4. Минаев Е. М. Экслибрис / Е. М. Минаев, С. П. Фортинский. – Москва, 1970. – 240 с.
5. Омелян Я. Экслібри: книжкові знаки / Я. Омелян. – Тернопіль, 2006. – 112 с.
6. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – Київ, 2006. – С. 254.
7. Ex libris [Альбом екслібрисів, створений за принципом латинського алфавіту згідно прізвищ власників приватних бібліотек]. – S. 1, s.a. – 45 арк: 225 ілюстр.
8. Ex Libris: Buchkunst und angewandte Graphik. Ex Libris jg. 23 Neue Folge jg 7. H. 1-4. – Berlin, 1913.
9. Ex-libris: Zeitschrift fur Bucherzlichen – Bibliothekenkunde und Gelehrten-geschichte. Organ des Ex-libris – Vereins zu Berlin. – 97 S. + 2.

Мурашевич Т.Д.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Паланюк А.Я.

Национальный лесотехнический университет Украины

ЭКСЛИБРИС КАК ФОРМА КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Рассмотрены экслибрисы из частных коллекций книг научной библиотеки Черновицкого национального университета, которые хранятся в отделе редких книг и рукописей и в отделе хранения фондов. Подробно описано экслибрисы: Адольфа Коттлара, Михаля Рингеля, Афанасия Шевчукевича, Луизы Дойстерберг, Василия Симовича, Александра Клитина, французской императрицы Марии Луизы.

Ключевые слова: экслибрис, библиотечные фонды, коллекции, книголюб, собственнический знак, вензель, научная библиотека Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича.

Murashevych T.D.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Palaniuk O.Y.

Ukrainian National Forestry University

THE BOOKPLATE AS A FORM OF THE CULTURE

Summary

In the article the authors considered the bookplates from private book collections of the Scientific Library Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, which are stored in rare books and manuscripts department and in the department store funds. In detail we described the bookplates of Adolf Kottlar, Michal Rinhel, Opanas Shevchukovich, Louisa Doysterberh, Vasil Simovych, Oleksandr Klitin, French Empress Marie Louise.

Keywords: bookplate, library funds, collections, book lovers, proprietary sign, monogram, scientific library of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.